

TJITZE BAARDA, *Amstelveen*

‘Nieuw en Oud’

Mattheüs 13:52 en Hooglied 7:14

*voor Henk Leene¹,
een schriftgeleerde*

1. *Ter inleiding*

De bekende synoptische ‘gelijkenis-rede’² wordt alleen bij Mattheüs afgesloten met een kort gesprek tussen Jezus en zijn leerlingen:

‘Hebben jullie dat alles begrepen?’ Zij zeiden tot hem: ‘Ja’.

Jezus reageert op hun positieve antwoord met een uitspraak die in de stijl van het hoofdstuk in een metafoor is gegoten:

Hij nu zei tot hen: ‘Daarom is iedere schriftgeleerde die geschoold is voor het koninkrijk der hemelen³ gelijk aan een zekere huiseigenaar, die uit zijn opslagruimte tevoorschijn haalt *nieuwe* dingen én *oude* dingen (καινὰ καὶ παλαιά)’.

Hoewel volgens sommige kenners de redactionele hand van de evangelist hier aan het werk is geweest, kan men niet uitsluiten dat vraag en antwoord een *apophthegma* bevatten dat op een historische situatie teruggaat. De auteur voert Jezus hier op als vragensteller. Volgens zijn weergave is de menigte weggestuurd (Mt 13:36) en herneemt Jezus het gesprek met de leerlingen, die al eerder een bijzondere rol spelen in het verhaal (vgl. Mt 13:10). Van hen wordt gezegd dat het hun gegeven is de geheimenissen van *het koninkrijk* te kennen, wat niet voor allen geldt (Mt 13:11).

Op grond van die uitspraak kan het ook niet verrassen dat zij op Jezus’ vraag of ze *alles* hebben begrepen volmondig met ‘ja’ antwoorden: zij zijn,

1 De voorbereidingen voor deze korte studie maakte ik voor de bundel ‘The New Things’, die aan mijn collega Henk Leene bij zijn afscheid van de VU in 2002 werd aangeboden, maar indertijd lukte het mij door omstandigheden niet mijn kleine bijdrage te voltooien; daarom wil ik deze alsnog aan hem opdragen.

2 Mt 13:1-52 // Mk 4:1-34 // Lk 8:4-18.

3 Vaak vertaalt men hier ‘in het koninkrijk’ (zo o.a. de NBV), wat uiteraard mogelijk is. Toch lijkt mij de weergave ‘voor, met het oog op het koninkrijk’ te verkiezen.

om een bevindelijke term te gebruiken, ‘ingeleid’⁴. Zij zijn daarmee nog niet de ‘schriftgeleerde’, die in de reactie van Jezus wordt opgevoerd. Hoe onzeker de uitleg ook moge zijn, ik ga er maar van uit, dat Jezus als het ware hier iedere onderzoeker van de Schriften uit zijn volk en van zijn tijd⁵ verwelkomt die door zijn naarstig onderzoek de scholing heeft gekregen die naar het koninkrijk der hemelen leidt, of daardoor geïnspireerd is.⁶ Men hoeft de uitspraak van Jezus dan ook niet te duiden als een negatief oordeel over de schriftgeleerden, zoals ooit Klausner deed.⁷ Hij interpreteert de uitspraak zo, dat Jezus de schriftgeleerden blameert, omdat zij geen aandrang hadden ‘to clear away the old for the sake of the new’, terwijl het Jezus volgens hem nu juist begonnen was om het nieuwe van het oude te scheiden. Klausner vat Mt 13:52 op als weer een andere gelijkenis na die van het visnet (Mt 13:47-50), waarin het goede - het nieuwe - bewaard wordt, het slechte - het oude - wordt weggedaan.

Het gaat hier echter niet zozeer om een nieuwe gelijkenis, maar om een parabel waarmee Mattheüs zijn ‘gelijkenis-rede’ afsluit. Klausner ziet het nieuwe en het oude als onverenigbare grootheden. Het lukt mij echter niet om in te zien, waarom het ‘nieuwe’, dat uit dezelfde voorraadkamer van de huiseigenaar komt als het ‘oude’, het oude zou degraderen. Wanneer in die voorraadkamer wijn zou zijn opgeslagen, zou men wellicht zeggen: ὁ παλαιὸς χρηστός (of misschien zelfs: χρηστότερός) ἐστίν (Lk 5:39).

2. ‘Nieuw en oud’ - een onverwachte volgorde.

De volgorde ‘nieuw’-‘oud’ is in vertalingen meestal keurig bewaard, echter niet altijd. Zo vond ik de vertalingen ‘old and new things’ (*Common English Bible*), of ‘old or new’ (*The Message*). Wanneer we op internet kennismaken van de exegetische bespiegelingen of meditaties over ons vers, ontdekken we dat de exegeese heel vaak de volgorde *nieuw-oud* omdraait. Zo trof ik onder meer de volgende verklaringen aan: ‘Old experiences and new observations, all have their use.’, ‘oude en nieuwe dingen tevoorschijn brengen’. ‘oude en nieuwe dingen uit de Schat van de Schrift’; ‘...om aan te tonen dat de schatten van het oude (...de Thora) moeten verbonden worden met de nieuwe

4 Dan blijft wel vers 36, de vraag om uitleg, markant in dit verband, of suggereert ons vers, dat de leerlingen na Jezus’ uitleg het principe of de teneur van de gelijkenissen nu wel door hebben?

5 Vaak wordt de uitspraak zo geïnterpreteerd, dat het om de ‘christelijke’ schriftgeleerde zou gaan; dat impliceert, dat de auteur in de jaren zeventig of tachtig van de eerste eeuw aan kerkelijke schrift-onderzoekers dacht, of volgens sommigen zichzelf als het ware heeft geportretteerd in dit logion. Hoe de tekst later ook kan zijn verstaan, ik zou de mogelijkheid willen verdedigen dat de auteur hier uit historische traditie putte.

6 Vgl. G. Dalman, *Die Worte Jesu*, I, Leipzig, Hinrichs, ²1930, 401: Jezus stond weliswaar kritisch tegenover de mondelinge traditie, ‘obwohl er von “Schriftgelehrten und Weisen” weiß, die es im rechten Sinne sind’; Dalman verwijst daarbij ook naar Mt 23:34.

7 J. Klausner, *Jesus of Nazareth, his Life, Times, and Teaching*, London, Allen, 1925, 370.

schatten (Jezus en het Koninkrijk)', 'het oude is niet verwerpelijk, maar er schijnt nieuw licht op', 'de wet en het evangelie'; of: 'het Woord Gods in de Schriften, zowel de oude als de nieuwe', 'de nieuwe en oude schatten zijn het wetsonderzoek én de nieuwe leer van het evangelie'; 'de schriftgeleerde zal de dingen verstaan, de oude en de nieuwe'; 'de schatten, oud en nieuw'; 'Mattheüs beschrijft de erfenis van het jodendom als de oude schat, Jezus' onderwijs als de nieuwe schat'.

Deze omkering is echter niet alleen te vinden bij uitleggers van de tweede en derde garnituur, want zelfs een befaamde interpreet van de gelijkenissen – Joachim Jeremias – draait de volgorde om: 'Ist ein Schriftgelehrter ein Jünger der Königsherrschaft geworden, so gleicht er einem Hausvater, der aus seinem Vorrat (θησαυρός) Altes und Neues hervorholt, das früher Gelernte und die neuen Erkenntnisse'.⁸ In hoeverre er sprake is van een bewuste omkering van de twee begrippen, valt veelal niet op te maken. Vermoedelijk ligt voor sommigen de volgorde *oud - nieuw* zo voor de hand, dat men zich er soms nauwelijks van bewust is dat men de termen omdraait, maar in de wijze waarop men de woorden soms uitlegt lijkt het of het oude van minder belang is.⁹ Hoe dan ook, de volgorde van de twee begrippen is voor velen kennelijk onverwacht.

3. Een oude verwijzing naar een rabbijnse parallel.

Het is al weer lang geleden dat sommige geleerden naar een parallel verwezen die men in joodse geschriften meende te vinden. De befaamde Wettstein verwees al in de 18de eeuw naar het Hooglied van Salomo [vii.13]¹⁰ 'nova et vetera', een passage die in het Babylonische Talmood-tractaat 'Erubin XXI:2 zou zijn uitgelegd als 'haec sunt verba legis, illa verba scribarum'.¹¹ Daarom is het ook niet zo verwonderlijk dat ook Billerbeck deze verwijzing geeft.¹² Het lijkt mij daarom een nuttige zaak om naar deze tekst te kijken, al besef ik dat ik daarmee inga tegen de (wellicht?¹³) goedbedoelde waarschuwing van Behm:

8 J. Jeremias, *Die Gleichnisse Jesu*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, ⁴1956, 181; vgl. o.m. P. Bonnard, *L'Évangile selon Saint Matthieu*, Neuchâtel, Delachaux & Niestlé, 1963, 241: 'soit les anciennes conceptions scripturaires et l'apport nouveau de leur accomplissement par le Christ', met verwijzing naar Mt 5:20.

9 Wellicht spelen bepaalde teksten als 2 Cor. 5:17 of Jes. 42:9, 48:6 onbewust een rol.

10 Hooglied 7:13 (zo ook NBG) is vaak ook als 7:14 genummerd: bijv. in de NBV.

11 J. Wetstenius, *Novum Testamentum Graecum, editionis receptae cum lectionibus variantibus (...)* *necon commentario pleniore*, I, Amsterdam, Dommer, 1751, 408.

12 H. L. Strack, P. Billerbeck, *Das Evangelium nach Matthäus erläutert aus Talmud und Midrasch*, München, Beck, 1922, 677; vgl. idem, *Die Briefe des Neuen Testaments und die Offenbarung Johannis erläutert aus Talmud und Midrasch*, München, Beck, ²1954, 497 (n.a.v. 2 Kor. 2:15).

13 In hoeverre heeft de anti-joodse stemming in de vooroorlogse jaren op de medewerkers van dit grote woordenboek invloed gehad, wellicht ook in dit geval? Behm behoorde immers tot de 'Deutsche Christen'.

‘Das rabb. Material bei Str-B I, 677 ist für Mt 13,52 unergiebig’.¹⁴ Trouwens, dergelijke apodictische uitspraken roepen bij mij immer verzet op.

In ieder geval hoefden de vroegere vertalers van Mattheüs in het Hebreeuws zich nog niet aan die raad te storen. Zij vertalen onbevengende Griekse woorden *καινὰ καὶ παλαιά* met de Hebreeuwse terminologie die we uit Hooglied 7:14 kennen. Niet alleen de edities van Delitzsch¹⁵ en Salkinson & Ginsburg¹⁶ doen dat, maar ook de veel oudere Hebreeuwse vertaling van Shem Tob¹⁷ sloot zich in de weergave aan bij de passage uit het Hooglied. Ook in een Hebreeuwse vertaling, die mij in een kopie van een handschrift¹⁸ ter beschikking is gesteld, worden door de auteur Domenicus¹⁹ overeenkomstige woorden gebezigd.²⁰ Dat zal ongetwijfeld steeds toeval zijn,²¹ aangezien er geen exegetische traditie was die beide teksten met elkaar in verband bracht – althans voor zover ik dat nu kon nagaan.

4. Hooglied 7:14 in vertaling

Het lijkt op het eerste gezicht ook wat vergezocht om bij het woord van Jezus aan het Hooglied te denken. In onze huidige Nieuwe Vertaling wordt deze passage uit het liefdeslied zo vertaald:

‘De liefdesappels geuren al.| Boven onze poorten hangt een keur van vruchten,|
vers geplukte, goed gedroogde.| Mijn lief, ik heb ze bewaard voor jou’.

De eerste woorden zijn fraai, maar toch wat verwarrend voor een moderne lezer. Deze grijpt naar de nieuwe Van Dale, en leest dan dat het een volksnaam is voor de tomaat.²² Wie dan maar naar de grondtekst (had-doeḏā‘iḃm) kijkt,

14 Joh. Behm, s.v. *καινός κτλ.*, in: *TWNT* III, Stuttgart, Kohlhammer, 1938 (repr. 1950), 451, n. 6; H. Seesemann, (*παλαιός*, *TWNT* V, Stuttgart, Kohlhammer, 1954, 714-716) noemt de joodse tekst zelfs niet.

15 Fr. Delitzsch, *ספרי הברית החדשה*, London, BFBS, 101889, 25: *חדשות וגם ישנות*.

16 Y. E. Salkinson & C. D. Ginsburg, *הברית החדשה*, various editions (1907): *חדשות וגם ישנות*.

17 G. Howard, *The Gospel of Matthew according to a Primitive Hebrew Text*, Macon, Mercer University Press, 1987, 66; *idem*, *Hebrew Gospel of Matthew*, Macon, Mercer University Press, 1995, 66: *חדשים גם ישנים*.

18 Het is een van de handschriften uit de Bibliotheca dei Neofiti 32-33-34 (nu in het Vaticaan), waaraan mijn Utrechtse promovenda Drs. A. D. Blokland gewerkt heeft.

19 De christelijke naam van de in Jeruzalem geboren Jood Samuel Bibas (of Vivas).

20 *Euangelium secundum Mattheum* (van een beoogd *Testamentum Novum*) met opschrift Deus. Pater. Filius. et Spiritus Sanctus, mihi minimo scientiae pauperi maereri fecit, ut testamentum nouum de sermone Syriaco, Graeco, Latino, ac Arabico, in S^o siue Haebraico traduceret, Domenicus Hierosolimitanus. De vertaling luidt hier - zij het in enkelvoud - *חדש וישן*.

21 Het adjectief *ישן* lag voor de hand, omdat het woord vooral gebruikt wordt bij vruchten of wijn of bij materialen waarin deze bewaard werden.

22 Het tweede deel van de veertiende druk voegt er (p. 1975) aan toe dat het uit het Frans komt, maar uiteindelijk teruggaat op *pomo dei Mori*, appel van de Moren, wat mij niet veel wijzer maakte.

moet om verder te komen weer naar het woordenboek: 'Alraune, Mandrake', zoals ook uit de LXX blijkt, *μανδραγόραι*, 'mandrakes', waarmee een narcotische plant zou zijn aangeduid, die kennelijk in de erotiek wonderen doet, – althans volgens een verhaal in Genesis²³.

Maar Wettstein wilde ons uiteraard niet op dit spoor van de liefde zetten, maar op woorden die in deze fraaie nieuwe vertaling ('vers geplukte, goed gedroogde') min of meer verloren is geraakt. Trouwens, ook in de oudere, eveneens correcte NBG-vertaling 'jonge en oude', was de idee van 'nieuw en oud' (LXX: *νέα πρὸς παλαιά*) niet meer zo duidelijk hoorbaar.²⁴ Het Hebreeuws²⁵ heeft als *eerste* woord de pluralis van het adjectief 'nieuw', maar dat wordt in de woordenboeken *alleen* voor onze tekst omschreven als 'vers'.²⁶ Als tweede woord staat er het adjectief 'oud', dat past bij bijvoorbeeld de *oude* stadspoort, de *oude* vijver²⁷; alleen hier wordt het soms vertaald wordt als 'voorjarig', of 'goed gedroogd'. Maar voor mijn doel houd ik mij bij de weergave 'nieuwe en oude' van de Statenvertaling²⁸.

5. De Targoem bij Hooglied 7:14

In de Targoem²⁹ wordt in feite een historiserende interpretatie gegeven, die verrassend is, maar tevens een fraaie interpretatie van 'nieuw' en 'oud' liet zien:

'En wanneer het de wil zal zijn van-voor de Eeuwige om zijn volk te bevrijden van de ballingschap, dan zal Hij tot de koning, de Messias, zeggen: "Reeds is de termijn van de ballingschap voltooid! En de verdienste van de rechtvaardigen is zoet voor mij als de geur van balsam, en de geleerden van (die) generatie, die gevestigd zijn bij de deuren van het studiehuis, zijn druk bezig met *de woorden van de schriftgeleerden en met de woorden van de Torah*"³⁰. Welnu, sta op, ontvang het koninkrijk dat Ik voor u heb bewaard".'

Het is duidelijk dat de gecursiveerde woorden een uitleg geven van 'nieuw en oud': de woorden van de schriftgeleerden duiden op haggadische en

23 Gen. 30:14-17.

24 Veel Engelse vertalingen hebben met de Statenvertaling ('nieuwe en oude') veelal de weergave '(both) new and old'.

25 De combinatie van de twee woorden luidt: *חדשים גם ישנים*.

26 W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden, Brill, 1953, 279: 'frische (Früchte)', 'fresh (fruits)'.

27 Resp. Neh. 3:6; 12:39, en Jes 22:11.

28 Het woord *גם*, 'ook', kan eenvoudig nevenschikkend ('en') zijn, maar ook allerlei nuances uitdrukken: 'ja zelfs', 'bovendien', enz.

29 Ik citeer uit A. Sperber, *The Bible in Aramaic IVa: The Hagiographa*, Leiden, Brill, ²1992, 139.

30 De Aramese tekst luidt: *בפתנמי ספריא ובפתנמי אוריחא*. Het tweede woord - 'schriftgeleerden' - doet denken aan de term *γραμματεὺς*, dat bij Mattheüs staat.

halachische verklaringen – zij zijn het nieuwe – waarbij de basis de Torah blijft, het oude.

6. Hooglied 7:14 in Bavli 'Erubin 21b.

Wettstein noemde ter verklaring het tractaat 'Erubin 21b.³¹ De relevante passage luidt in vertaling:

“Nieuwe en oude, mijn lief, ik heb ze voor jou bewaard” – De vergadering van Israël sprak voor het aangezicht van de Heilige, gezegend zij Hij: “Onze Heer van de wereld, tot talrijke beperkende geboden heb ik besloten voor mijzelf, meer dan hetgeen Gij voor mij besloten had, en ik heb die ook gehouden”. Rab H̱isda sprak tot degene van onze Leraren die in zijn aanwezigheid op het punt stond³² de Haggada op orderlijke wijze te reciteren: “Hoe versta je (de tekst) ‘nieuw en oud’? Wat betekent dat?”. Hij sprak tot hem: “Deze (nieuwe) zijn de lichte geboden, en gene (de oude) zijn de zware geboden”. Hij (Rab H̱isda) zei tot hem: “Is de Thora dan tweemaal gegeven? Veeleer is het zo, dat *deze* (nl. de laatste, ofwel de oude) uit de Torah (afkomstig zijn), *gene* (nl. de eerste, ofwel de nieuwe) uit de woorden van de Schriftgeleerden³³ afkomstig zijn”.

Evenals eerder in de tekst van de Targoem op Hooglied wordt ook hier onderscheid gemaakt tussen het *nieuwe*, de uitleg van de Woorden, de geboden door de schriftgeleerden, én de Torah zelf, het *oude*.

Mattheüs en Jezus én de interpretatie van Hooglied 7:14

Het is mijn vaste overtuiging dat de discussies uit later tijd, zoals die in de tradities van Talmoed en Targoem bewaard zijn, deels kunnen teruggaan op de interpretaties van Schriftgeleerden uit de tijd van Jezus en zijn volgelingen³⁴. Ook in dit geval neem ik aan dat niet alleen Mattheüs, maar zeer waarschijnlijk ook Jezus zelf, kennis hadden van de genoemde uitleg van het onderhavige vers uit het Hooglied. In de uitleg van de Tanna'im en 'Amora'im betekent 'nieuw en oud' dat de interpretatie door de Schriftgeleerden weliswaar gegrond is in de Torah, maar dat de uitleg soms meer omvattend en wezenlijker is dan de Torah zelf. Volgens de passage uit 'Erubin zijn voor de 'vergadering

31 Vgl. מַסַּכְת עֲרוּבִין מִן תַּלְמוּד בַּבְּלַי. New York, Gur-Ary, 5732, p.42 (כא): lines 10-18.

32 Of: bezig was.

33 Ook nu doet de term 'schriftgeleerden' (סופרים) denken aan de term γραμματεὺς in de tekst van Mattheüs.

34 Ik heb die overtuiging in verscheidene bijdragen toegepast, o.m. in 'Het einde van de wet is Christus, Rom. 10:4-15, een Midrasj van Paulus over Deut. 30:11-14, *G.T.T.* 88:4 (1988), 208-248; 'John 3:13' "The Son of Man Who is in Heaven": A Plea for the Longer Text, in: J. Krans e.a., *Paul, John, and Apocalyptic Eschatology*, FS M. C. de Boer, Leiden, Brill, 2013, 256-273.

van Israël' deze *extra* geformuleerde geboden uitermate belangrijk. De taak van schriftgeleerden was niet slechts de interpretatie en toepassing van de wet in nieuwe situaties, maar ook het beschermen van de wet door om haar heen een 'omheining' te plaatsen.³⁵ In zekere zin kan *het nieuwe* dan ook voor wie de wet wil volbrengen afwijkend lijken van hetgeen in *het oude* – de Mozaïsche geboden – als gebod gold, maar in principe wil het nieuwe het oude verduidelijken, bevestigen of in bescherming nemen.

In zekere zin, zou men de zgn. 'antithesen' in de bergrede van Mattheüs, 'Jullie hebben gehoord' – dat is de wet of de overgeleverde traditie – 'dat tot de ouden gezegd is: ..., maar ik zeg jullie: ...',³⁶ kunnen rekenen tot het plaatsen van een omheining om de wet, waarbij iets nieuws wordt geformuleerd. Het oude blijft gehandhaafd, maar wordt op zijn intentie geduid. De aanduiding 'antithese' suggereert, dat Jezus zich tegen de wet zou verzetten, maar de bedoeling is om nu juist de consequentie uit de oude wet te trekken: 'ge zult niet doden' gaat in feite om de manier waarop men met de medemens omgaat. Het nieuwe gebod om elkaar respect te geven, elkaar lief te hebben, is in feite een oud gebod, dat we van den beginne hebben.³⁷

Mattheüs wekt de indruk dat Jezus – indien het inderdaad een authentiek logion betreft – zijn waardering uitspreekt voor iedere schriftgeleerde van zijn tijd die, rekening houdend met het komende koningschap Gods of erdoor geïnspireerd, de oude geboden een nieuw gezicht geeft, wellicht ook een ongedachte wending er aan geeft. Wanneer Mattheüs in zijn tijd dit woord van Jezus verwerkt in zijn compositie van de gelijkenis-rede, kan hij dit woord natuurlijk ook als aansporing bedoeld hebben voor de volgelingen van de Messias om de oude boeken niet te verwaarlozen, maar ze door nauwgezette studie nieuwe zeggingskracht en diepte te geven.

Uiteraard zijn deze bespiegelingen slechts gissingen en zij kunnen niet goed geverifieerd worden. De interessante verwijzing van Wettstein bracht me op het idee om nog eens naar deze slot-gelijkenis bij Mattheüs te kijken. Het zou interessant zijn, wanneer we eruit zouden mogen afleiden dat ook Jezus het Hooglied had gelezen en er hier naar verwijst³⁸, en daarbij mogelijk ook kennis verraadt van de uitleg van de schriftgeleerden.

35 De intentie daarbij was de geboden met andere geboden te omringen, waardoor het moeilijker was om de geboden zelf te schenden. Over het gevaar van dit omheinen van de wet zie Gen. Rabba 19 (J. Theodor, *Bereschit Rabba*, I, Berlin, Akademie-Verlag, 1912, 172), met o.m. verwijzing naar Spreuken 30:6, 'Doe niets aan Zijn woorden toe..'

36 Mt 5:21, 27, (31), 33, 38, 43.

37 Vgl. Joh.13:34, 1 Joh.2:7, 2 Joh.5-6.

38 De enige andere plaats, waarbij men aan een verwijzing naar het Hooglied zou kunnen denken, is te vinden bij Johannes (7:38), volgens wie Jezus de Schrift citeert en het daarbij heeft over stromen van *levend water* (vgl. Hooglied 4:15: 'bron van *levend water*'), die de Targoem, interpreteert als de woorden van de Torah (Sperber, *a.w.*, 134).